

ศึกษาวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานยันต์เทียน (โปงเทียน) ในล้านนา
Analytical Study of Apocalypse, Beliefs and Inheritance of
Yantra Candle (Pong Tian) in Lanna

พระอธิการกำธร เมืองมูล¹

Phra Adikarn Kamthon Muangmun

พระครูสุตชยาภรณ์²

Phrarkhrusutachayaporn

สมจันทร์ ศรีปรัชยานนท์²

Somchan Sripraschayanon

Corresponding Author E-mail: sartsirin@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติความเป็นมาของยันต์เทียน 2) ศึกษาการเขียนยันต์เทียน 3) เพื่อเสนอแนวทางการสืบสานการเขียนยันต์เทียน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้จากการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 16 รูป/คน

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติและความเป็นมาของยันต์เทียนสืบทอดมาหลายยุคหลายสมัย ก่อนสมัยพุทธกาลที่ศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่งเรืองมาก ต่อมาพุทธศาสนาได้เข้ามาในสังคมล้านนาและได้อิงอาศัยความเชื่อดั้งเดิมที่ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์จนมาถึงยุคพม่าและล้านนา โดยยันต์เทียนแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) หัวผลด้านดี 2) หัวผลทางด้านร้าย ขณะที่การเขียนยันต์เทียนได้นำคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรมเจ้า และพระสงฆ์ แนวทางการปฏิบัติเพื่อให้เกิดศีลธรรม คุณธรรม มโนธรรมอันดีงาม โดยผู้เขียนยันต์เทียนและผู้บูชาจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมโดยเฉพาะหลักไตรสิกขา เพื่อให้ผู้ทำและผู้บูชายันต์เทียนเกิดคุณธรรม จริยธรรม และทำให้ยันต์เทียนเกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นตามความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติมา การสืบสานการเขียนยันต์เทียน สามารถจำแนกออกเป็น 4 ประการ ได้แก่ 1) การทอดถวายความรู้ 2) การส่งเสริมปราชญ์ท้องถิ่น 3) การสร้างกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ 4) ศูนย์การเรียนรู้ยันต์เทียน การเปิดโอกาสในการเรียนรู้ เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและขับเคลื่อนให้เป็นกลุ่ม/ภาคีการอนุรักษ์ยันต์เทียนให้อยู่ในสังคมล้านนาต่อไป

คำสำคัญ: คติ, ความเชื่อ, การสืบสาน, ยันต์เทียน

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the history of Yantra Candle; 2) to study writing Yantra Candle; 3) to propose a method for the continuation of writing Yantra Candle. It is qualitative research using tools such as the study of documented information and in-depth interviews by a group of 16 key informants for analysis beliefs and the continuation of Yantra Candle (Pong Tian) in Lanna society.

The results of this research found that: the history and background of Yantra Candle has been passed down for many eras. Before the Buddhist era when Brahminism was very prosperous. Later, Buddhism entered Lanna society and relied on traditional beliefs mixed with Brahmanism until the Burma and Lanna period received Indian Buddhism and culture in terms of historical relations, belief,

¹ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

religion and practice. The Yantra is divided into 2 types: 1) hope for good results; 2) hope for the bad side. The making of Yantra Candle will extend the astrologer principles and practices for the candle makers and worshipers in order to create Phuttanupap, Dharma, Sangkhanupha, and result in an anchor in Lanna society. While writing the Yantra Candle has brought the Buddhist teachings to remember the virtues of the Buddha, the Dhamma, the Sangha. The practice guidelines for morality, virtue, and good conscience with author and the worshiper of the candle must follow the principles of Dharma. especially the threefold training (Trisikkhā) as well such as basis of meritorious action because it is believed that will surely make more effective and effective according to the beliefs that have been practiced. The conservation of writing of Yantra Candle can be classified into 4 things, namely: 1) knowledge transfer; 2) to be enhanced the local scholars; 3) creative activities; 4) Yantra Candle Learning Center to inherit local wisdom and drive to become a group/network to preserve Yantra Candle in the Lanna society.

Keywords: Apocalypse, Beliefs, Inheritance, Yantra candle

บทนำ

ความเชื่อเป็นความยึดถือในความเชื่อของบุคคล คำสั่งสอน หลักการหรือสิ่งที่อยู่เหนืออำนาจของมนุษย์ เช่น อำนาจของดิน ฟ้า อากาศ ภัยทางธรรมชาติ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์มีอาจรับรู้ได้ว่าเกิดจากอะไร ทำให้เกิดความรู้สึกยอมรับ เชื่อถือและวิงวอนต่อสิ่งนั้น ๆ โดยความเชื่อถือแต่ละอันมีลักษณะที่แตกต่างกันจนก่อให้เกิดลัทธิบูชาธรรมชาติมีพระอาทิตย์ น้ำ ลม ไฟ ฯลฯ ต่อมาลัทธิดังกล่าวได้เกิดพัฒนาการเป็นศาสนาที่เชื่อและยึดถืออิทธิพลปาฏิหาริย์ในเทพเจ้าต่าง ๆ ระยะเวลาต่อมาความเจริญทางวิทยาการมีเพิ่มมากยิ่งขึ้นทำให้ความเชื่อต่าง ๆ ได้ลดน้อยลงและมนุษย์ได้หันมาศรัทธาและเชื่อในสิ่งที่มีเหตุผลมากขึ้น (มณี พะยอมยงค์, 2529)

ความเชื่อเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์และสังคม แม้พลังอำนาจเหนือธรรมชาติไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมเกิดการยอมรับและให้ความเคารพยำเกรงจนเกิดเป็น “ความเชื่อ” ซึ่งขอบเขตความเชื่อมีลักษณะที่กว้างขวาง เช่น ความเชื่อทางด้านจิตวิญญาณทั้งหลาย ภูตผีปีศาจ คาถาอาคม โชคลาง ไสยเวทย์ต่าง ๆ รวมไปถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์ยอมรับนับถือ (ธวัช ปุณโณทก, 2530) ซึ่งการกำหนดความเชื่อของบุคคลได้ยึดหลักการต่าง ๆ ดังนี้ 1) หลักความสับสน 2) หลักความรู้สึก 3) หลักเหตุผล และ 4) หลักประจักษ์

นอกจากหลักทั้ง 4 ประการที่กล่าวข้างต้น สิ่งที่ทำให้ความเชื่อยังพิจารณาได้จากข้อต่อไปนี้

1. การอบรมเลี้ยงดูของครอบครัว (Child Rearing Practice)
2. การถ่ายทอดทางศาสนา จารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี (Socialization)
3. อิทธิพลของเพื่อนสนิท (Peer Group)
4. อิทธิพลของกลุ่ม (Group Pressure)
5. การได้รับประสบการณ์ตรง (Direct Experiences)
6. การได้รับการศึกษา การให้ความรู้ที่ถูกต้อง (Knowledge)
7. การโฆษณาชวนเชื่อจากสื่อมวลชน (Mass Communication) (ชัยพร วิชาวุธ, 2530)

ดินแดนล้านนาอยู่ทางภาคเหนือที่มีการสั่งสมความรู้ที่มีลักษณะโดดเด่นทางวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตนเอง ทั้งทางด้านขนบธรรมเนียม ความเชื่อ จารีต ประเพณี วิถีชีวิต ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี ภาษาและความเชื่อที่ถูกกำหนดตามสภาพทางสังคม ชุมชน และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามที่สืบทอดกันจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (นพคุณ ตันติกุล, 2548) โดยเป็นพื้นที่ที่มีความ

เจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาตามหลักฐานทางด้านโบราณคดี ตำนานและหรือพงศาวดารต่าง ๆ และพระพุทธศาสนาถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญทางด้านการเมืองการปกครอง วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมชาวล้านนา และมีพื้นฐานความเชื่อที่ผสมผสานกับไสยศาสตร์ที่สืบเนื่องด้วยศาสนาพราหมณ์ ทำให้ชาวล้านนาเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและอานิสงส์ของการให้ทานตามหลักพระพุทธศาสนาและเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์ที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคตินิยมของพวกพราหมณ์ (เอมอร ชิตตโสภณ, 2533)

ยันต์เขียนหรือการบูชาเขียนเป็นพิธีกรรมตามคติล้านนาพื้นเมืองที่นิยมกระทำกันมาอย่างยาวนาน โดยการอธิษฐานแล้วจุดเทียนเพื่อให้เกิดผลตามที่ต้องการไว้ โดยเทียนที่ใช้ในพิธีบูชาเป็นการจัดทำขึ้นเป็นพิเศษ ซึ่งไส้เทียนทำด้วยกระดาษสาที่เขียนอักขระ เลข ยันต์ตามแบบโบราณกาล โดยทั่วไปนิยมจุดยันต์เขียนเพื่อเป็นการสืบทอดโรหะชะตา ลวดเคราะห์ และรับโชค (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542) ทำให้เกิดสิ่งดั่งมดแมลงและครอบครัว ซึ่งยันต์เขียนจะมีลักษณะแตกต่างจากเทียนที่ใช้ไหว้บูชาพระพุทธรูปทั่วไป ซึ่งมีกรรมวิธีในการปลุกเสกด้วย คาถาอาคมจากผู้ทำยันต์เขียน โดยเริ่มจากกรรมวิธีการทำไส้เทียนที่ลงอักขระ เลข ยันต์ตามประเภทของที่ต้องการลงในกระดาษสา แล้วนำไปพันเข้ากับขี้ผึ้ง (อินสม ไชยชมภู, 2552)

ปัจจุบันการทำยันต์เขียนมีเป้าหมายที่แตกต่างจากในอดีตที่ผ่านมา โดยส่วนมากจะมุ่งเน้นการทำเพื่อจำหน่ายหรือขายและสามารถหาซื้อได้ตามร้านค้าสังฆภัณฑ์ ซึ่งทำคุณค่าของการทำยันต์เขียนมีความแตกต่างจากอดีตที่พระภิกษุสงฆ์จะปลุกเสกยันต์เขียน และทำยันต์เขียนขึ้นเพื่อการอนุเคราะห์บุคคลที่ประสบเคราะห์ภัยให้หายพ้นจากโรคร้าย ไข้เจ็บและเคราะห์ร้ายต่าง ๆ การบูชายันต์เขียนจึงถือได้ว่าเป็นคติความเชื่อของชาวล้านนาที่ปฏิบัติกันมาอย่างยาวนาน แม้ว่าจะมีวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์ก็ตาม แต่ความเชื่อด้านยันต์เขียนก็มีเลือนหายไปจากสังคมล้านนา

พื้นที่อำเภอจาง จังหวัดลำปาง ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีจำนวนคัมภีร์ล้านนา (ปืสบา) และอักขระยันต์เขียนเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่ได้มีการเก็บรวบรวม ทำให้คัมภีร์ล้านนา อักขระ เลขยันต์เขียนที่เกิดจากภูมิปัญญาของบูรพาจารย์ได้กระจัดกระจาย ขาดการดูแลและขาดการสืบทอด ทำให้คุณค่าและความสำคัญของยันต์เขียนที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ได้เลือนหายไป ในสังคมล้านนา ด้วยเหตุผลดังกล่าว การศึกษาวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานยันต์เขียน (โปงเตียน) ในล้านนา เพื่อเป็นการดูแล รักษาและสืบสานความเชื่อ คติธรรม เอกลักษณ์และคุณค่าของยันต์เขียนที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสังคมล้านนาสืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาของยันต์เขียน (โปงเตียน) ในล้านนา
2. ศึกษาการเขียนยันต์เขียน (โปงเตียน) ในวัฒนธรรมล้านนา
3. เพื่อคุณค่า อิทธิพลและการสืบสานการเขียนยันต์เขียน (โปงเตียน) ในล้านนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

1. วิธีการวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การลงพื้นที่สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย โดยมีการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) การศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัยเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของยันต์เขียน (โปงเตียน) ในล้านนา การเขียนยันต์เขียนที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนาทั้งทางด้าน

ความเชื่อ ความสำคัญ คุณค่า และอิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตชาวล้านนา เพื่อวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานย่นต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา

2. พื้นที่การวิจัย การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับคติ ความเชื่อและคุณค่าของการเป็น การศึกษาคติ ความเชื่อและการสืบสานย่นต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา โดยการศึกษาจากพื้นที่ 10 ตำบล ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 16 รูป/คน ตามเกณฑ์ที่กำหนด ได้แก่ 1) กลุ่มพระสงฆ์ผู้ชำนาญการเขียนย่นต์เทียน จำนวน 5 รูป 2) กลุ่มผู้เคยบวชเรียน (น้อยและหนาน) จำนวน 5 คน 3) กลุ่มปราชญ์ที่มีความรู้เกี่ยวกับการเขียนย่นต์เทียน จำนวน 6 รูป/คน

4. เครื่องมือการวิจัย คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาด้วยเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) พระสงฆ์ ผู้ที่เคยได้บวชเรียน (น้อย หนาน) และปราชญ์ท้องถิ่น ตามกรอบแนวคิดความเชื่อ เรื่องย่นต์เทียน เพื่อจะนำไปสู่การวิเคราะห์คติ ความเชื่อ คุณค่า อิทธิพล และแนวทางการสืบสานภูมิ ปัญญาท้องถิ่นในการเขียนย่นต์เทียนในล้านนา

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย ดังนี้

5.1 เป็นการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ความเชื่อ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างแบบ แบบสอบถาม เพื่อนำมาสู่การวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานการเขียนย่นต์เทียนในล้านนาได้อย่าง ถูกต้อง

5.2 คัดเลือกเป้าหมายแต่ละพื้นที่แบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากกลุ่มพระสงฆ์ ผู้เคยบวชเรียน ปราชญ์ท้องถิ่นที่มีความรู้ในการเขียน อ่าน อักษรล้านนา และความรู้ในการเขียนย่นต์ เทียนในชุมชน

5.3 การขอหนังสือจากวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อนำลงไปขอความร่วมมือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

5.4 การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานการ เขียนย่นต์เทียนในล้านนา

5.5 การสรุปองค์ความรู้จากการวิจัย

5.6 การเผยแพร่บทความวิจัยและจัดทำรายงานเล่มสมบูรณ์

6. การวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยได้มีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร คณะผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จากการศึกษาเอกสาร ตำรา วรรณกรรม ปับสา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีความสอดคล้องกับคติ ความเชื่อและการสืบสานการเขียนย่นต์ เทียนในล้านนา 2) การวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์เชิงลึก ด้วยวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้าง เพื่อ วิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานการเขียนย่นต์เทียนในล้านนา

สรุปผลการวิจัย

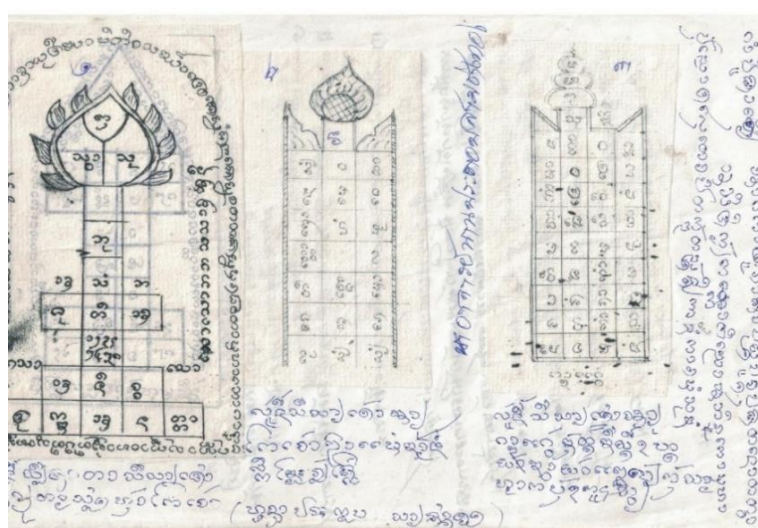
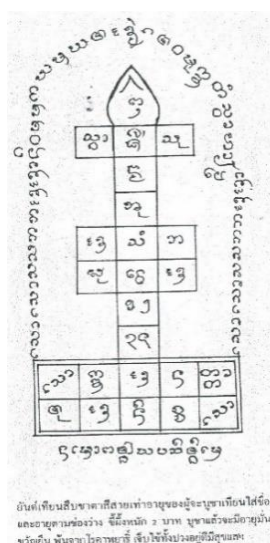
การวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานย่นต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา” จากการศึกษามีสรุปผล ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของย่นต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนามีพัฒนาการสืบทอดมาหลายยุคหลาย สมัยนับตั้งแต่ยุคพระเวทย์ ประมาณ 1,200-1,500 ปี ก่อนพุทธกาล ต่อมาเป็นยุครอยต่อระหว่างศาสนา พราหมณ์และพุทธศาสนาที่ศาสนาพราหมณ์เริ่มลดบทบาทลงและมีพุทธศาสนาเข้ามาแทนแต่ก็เป็นการอิง อาศัยซึ่งกันและกันระหว่างสองศาสนา และในที่สุดมาถึงยุคมอญพม่าและล้านนาไทย ซึ่งเป็นยุคที่ดินแดน

ล้านนาได้รับพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมจากอินเดียโดยผ่านทางมอญและพม่า โดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ศาสนา หลักการปฏิบัติ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งยันต์เทียนสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) หวังผลด้านดี 2) หวังผลทางด้านร้าย และการทำยันต์เทียนจะยึดถือหลักโหราจารย์เกี่ยวกับฤกษ์ยาม วันเสียประจำเดือน วันลงยันต์เทียน วันบูชาเทียน และข้อปฏิบัติสำหรับผู้ทำยันต์เทียนและผู้บูชา เพื่อให้ยันต์เทียนได้เกิดพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ สังฆานุภาพ

2. การเขียนยันต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา เพื่อให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และหลักการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความจริงแห่งสังขาร โดยใส่เทียนจะบรรจุหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและเชื่อว่าจะทำให้เกิดผลานิสงส์แก่ผู้บูชา ขณะที่ผู้เขียนและผู้บูชาจะต้องยึดหลักธรรมในการปฏิบัติ เช่น บุญกิริยาวัตถุ ศีล สมาธิ และปัญญา หลักฆราวาสธรรม สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และอริยมรรคมีองค์ 8 เพราะความเชื่อที่ว่าหากผู้ทำและผู้บูชายันต์เทียนมีคุณธรรม จริยธรรมอันดีงามแล้วย่อมส่งผลให้ยันต์เทียนเกิดประสิทธิภาพประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ 1 ตัวอย่างยันต์เทียนและการเขียน

3. การสืบสานการเขียนยันต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา จำแนกออกเป็น 4 ประการ ได้แก่ 1) การทอดถวายความรู้ การสืบทอดครูบาอาจารย์แต่ละรุ่นให้แก่ลูกศิษย์ในการศึกษาขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ 2) การส่งเสริมปราชญ์ท้องถิ่น ควรส่งเสริมผลักดันปราชญ์ท้องถิ่นให้ส่งเสริม สร้างสรรค์ และภูมิปัญญาสืบทอดกันมา 3) การสร้างกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ การส่งเสริมยันต์เทียนเชิงสร้างสรรค์ที่สอดคล้องกับความต้องการเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันและใช้กับพิธีกรรมต่าง ๆ จารีต ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น 4) ศูนย์การเรียนรู้ยันต์เทียน เพื่อเปิดโอกาสเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน โดยจัดศูนย์การเรียนรู้ที่สามารถค้นคว้า หาความรู้ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์แก่ชุมชน เพื่อเป็นการสืบสานและอนุรักษ์การยันต์เทียนให้อยู่ในสังคมล้านนาต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานยันต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา” สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

ยันต์เทียนมีพัฒนาการสืบทอดตั้งแต่ศาสนาพราหมณ์จนกระทั่งมาสู่การเผยแพร่พระพุทธศาสนา และมีพิธีกรรมในความเชื่อด้วยคาถาอาคม การลงอักขระ ลงเลข ลงเส้นเป็นยันต์ (เสฐียรโกเศศ, 2507) โดยความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกระทั่งเข้าสู่ยุคของมอญพม่าและล้านนาที่เชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม วันดี วันเสีย และสิ่งเร้นลับ รวมถึงเชื่อในเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้มนุษย์วิงวอนต่อสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นเพื่อสร้างความมั่นใจ สอดคล้องกับ พระประเสริฐ ชุตินธโร (สุนทรวัฒน์) (2542) ที่ศึกษาวิเคราะห์ไสยศาสตร์ตามทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) โดยกล่าวว่าความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ เวทมนตร์ คาถา สิ่งเร้นลับที่ไม่อาจพิสูจน์ได้แน่นอนว่ามีผลจริงหรือไม่นั้น เป็นเพียงการให้ผลเพียงโลกียอภิญญาที่เกี่ยวข้องกับวิสัยปุถุชน ซึ่งถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุที่มนุษย์หันเหแรงศรัทธาทางธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติที่จะนำอันตรายมาสู่ตนเองและครอบครัวโดยการยกย่อง สรรเสริญ ให้ความเคารพนับถือด้วยการบูชา จนกระทั่งเกิดเป็นหลักคำสอนและศาสนาในเวลาต่อมา สอดคล้องกับ พระมหามานตรี วรลภ (ป้อมสุข) (2542) ที่กล่าวถึงอิทธิพลของวัตถุมงคลที่เป็นเครื่องค้อยป้องกันและยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งได้รับการพัฒนาจากคำสอนศาสนาแล้วนำมาท่องสวด สาธยายหลักคำสอนจนเป็นความเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความขลัง ช่วยป้องกันภัยอันตรายและรวบรวมเป็นคัมภีร์ซึ่งปรากฏในอาถรรพเวทของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเวลาต่อมาก็แพร่มาสู่พระพุทธศาสนาที่มีการปรับเวทมนต์คาถาแบบพราหมณ์มาเป็นหลักธรรมคำสอน และเป็นการยกย่องสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ตลอดถึงหลักปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยยึดหลักของพระรัตนตรัยเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

การเขียนยันต์เทียนจะได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ในการใช้คาถาและเลขยันต์ตามความเชื่อดั้งเดิม แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในดินแดนล้านนาทำให้มีการนำหลักธรรมเข้ามาใช้แทนยันต์เทียน สอดคล้องกับความเห็นของ เทพย์ สาริกบุตร (2533) ได้อธิบายถึงความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ว่า เดิมทีไสยศาสตร์เป็นของลัทธิพราหมณ์ ต่อมานำมาดัดแปลงให้เข้ากับพุทธศาสนา แม้ปัจจุบันจะเรียกคาถาอาคมและเลขยันต์ว่าเป็นไสยศาสตร์ก็เป็นแค่ชื่อหรือมีแต่เค้าโครงเท่านั้น แต่เนื้อหาได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมไปโดยสิ้นเชิง เพราะบรรจุไว้ซึ่งหลักการในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ไม่ใช่ไสยศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์อีกต่อไป ทำให้ยันต์เทียนในล้านนาเป็นการเผยแพร่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกิดจากภูมิปัญญาของปราชญ์ท้องถิ่น เป็นการสรรเสริญและยึดพระพุทธรูป พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้าเป็นที่พึ่งทางจิตใจ โดยการบรรจุเนื้อหาและหลักคำสอนในไส้เทียนที่หุ้มด้วยขี้เทียน รวมไปถึงเลขตามช่องตารางหลักของโหราศาสตร์และความเชื่อของฤกษ์ยามในการทำยันต์เทียน อินสม ไชยชมภู (2552) ได้กล่าวว่า ยันต์เทียนเป็นการเขียนอักขระหรือคาถาลงใน “ตาว่าง” ของเรือนยันต์ที่มีรูปแบบและขนาดต่าง ๆ ตามที่ครูบาอาจารย์แต่กาลก่อนได้จัดทำไว้ ซึ่งปกติหลักคำสอนจะเป็นเหตุและปัจจัยที่เกิดตามธรรมชาติ เป็นสภาวะที่มีอันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในตัวมันเอง รวมไปถึงหลักปฏิบัติให้เข้าถึงสัจแห่งความจริงที่ยึดถือความประพฤติปฏิบัติทางด้านคุณธรรม จริยธรรม นอกจากนั้น การทำยันต์เทียนยังได้มีข้อปฏิบัติสำหรับผู้ทำและผู้บูชา เพื่อให้เป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติบนฐานแห่งความดีงาม ถูกต้องตามจารีตและประเพณี โดยหลักธรรมที่ปรากฏในยันต์เทียนจะเป็นหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เป็นแบบแผนในการอบรม สั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักวิธีขัดเกลาจิตใจตนเองให้รู้จักความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคี และการช่วยเหลือซึ่งกัน

และกันสอดคล้องกับ พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (2550) ที่ศึกษาความคิดเกี่ยวกับการบูชาใน พระพุทธศาสนาที่เกิดจากมนุษย์เกรงกลัวต่อธรรมชาติที่มีอำนาจ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ที่มนุษย์เกิดกลัวภัย หวังความปลอดภัยในชีวิต จึงทำการอ่อนน้อมบูชา โดยพระพุทธศาสนาเน้นความเชื่อที่ประกอบด้วย ปัญญา ซึ่งเป็นการส่งเสริมหลักธรรมที่ให้สังคมได้มีการบูชา เคารพนับถือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รู้จักเคารพ กราบไหว้ผู้หลักผู้ใหญ่ ทำให้เป็นคนอ่อนน้อม ถ่อมตนและมีสัมมาคารวะ จนกระทั่งเป็นรูปแบบอัตลักษณ์แห่งวัฒนธรรมท้องถิ่นในเวลาต่อมา

ความเชื่อเกี่ยวกับยันต์เขียนในวัฒนธรรมล้านนาที่ได้รับการสืบทอดจากบูรพาจารย์ผู้มีความรู้ที่เป็นกลุ่มของพระสงฆ์หรือผู้ที่เคยได้บวชเรียนมาก่อน เพื่อเครื่องมือในการเผยแพร่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้แก่พุทธศาสนิกชน สอดคล้องกับ รอบทิศ ไวยสุศรี (2555) อธิบายถึงความเชื่อทางด้านของคลังทั้งการเขียนเลขยันต์และการเสก การท่องบ่น ภาวนาเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม ซึ่งมีการกำหนดข้อปฏิบัติสำหรับผู้ทำและผู้บูชาเขียนให้ตั้งมั่นในศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิวัฒนธรรมที่เป็นประวัติศาสตร์ ความเชื่อ พิธีกรรมและแนวทางปฏิบัติตนในวัฒนธรรมชาวล้านนา (พระอธิการบริสุทธิ์ สุพุทธจิตโต, การสื่อสารส่วนบุคคล, 15 ตุลาคม 2563) ตลอดจนการแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาดีทางด้านปัญญาของพระสงฆ์ได้นำหลักคำสอนทางศาสนามาใช้ให้เหมาะสมกับความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนจนเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอันดีงามในท้องถิ่น สอดคล้องกับ พระพิชญพล สุวรรณรูป (2555) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมและคุณค่าที่ยั่งยืนล้านนาเป็นพิธีกรรมทางความเชื่อที่สืบทอดมาแต่โบราณ โดยยันต์เขียนมีคุณค่าในฐานะเครื่องบูชา ฐานะเป็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม เป็นกุศโลบายการเผยแพร่ธรรม เป็นเครื่องช่วยอนุเคราะห์ชาวบ้าน ฐานะเป็นพิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่นที่เกิดจากคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สังคม ศาสนา จิตใจ และอักขระภาษา “อักขรธรรมล้านนา” ทำให้สังคมล้านนามีอัตลักษณ์ที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่ยึดแบบแผนในการเข้าถึงพระรัตนตรัยที่เหมาะสมตามคติและความเชื่อตนเอง อย่างไรก็ตาม ความเจริญทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ นวัตกรรมสมัยใหม่ที่ทำให้ยันต์เขียนลดคุณค่าด้วยเหตุเชิงพาณิชย์ที่สามารถหาได้จากร้านค้าส่งมณฑลทั่วไป และการถูกโลกสมัยใหม่มองเป็นไสยศาสตร์ที่ทำให้สังคมมองว่าไร้เหตุผลแห่งความเป็นจริงที่สัมผัสได้ ดังนั้นจะต้องมีการสืบสานยันต์เขียนด้วยการทอดถ้อยความรู้จากพระสงฆ์หรือผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับยันต์เขียนตลอดถึงข้อวัตรปฏิบัติ ข้อห้ามต่าง ๆ ที่ถูกต้องตามหลักการทำยันต์เขียน รวมไปถึงการผลักดันและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้หรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเกี่ยวกับยันต์เขียน เพื่อเป็นแหล่งความรู้ในการแลกเปลี่ยน พบปะ และสืบสานวัฒนธรรมของล้านนาด้วยการสร้างสรรค์กิจกรรมให้เหมาะสมกับการใช้ยันต์เขียน เช่น บูชายันต์เขียนแทนถวายเทียนเข้าพรรษา ประเพณีลอยกระทง ฯลฯ รวมไปถึง การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้การทำยันต์เขียนในชุมชน เพื่อเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ให้โอกาสในการเรียนรู้ การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของชุมชน และเป็นการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงการขับเคลื่อนให้เป็นกลุ่ม/ภาคีที่มีความรู้ เพื่อเป็นการสืบสานและอนุรักษ์การยันต์เขียนให้อยู่ในสังคมล้านนาต่อไป

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย

คติ ความเชื่อและการสืบสานย่นต์เทียนในล้านนา มีลักษณะดังภาพด้านล่างนี้

ภาพที่ 2 การสืบสานการเขียนย่นต์เทียนในล้านนา

ความเชื่อและการสืบสานย่นต์เทียน (โปงเตียน) ในล้านนา ที่มีรูปแบบแห่งอัตลักษณ์และสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจในชุมชนล้านนาเกิดจากปัจจัย 2 ประการ ได้แก่ 1) ความกลัว มนุษย์หวาดกลัวต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ และสิ่งที่ไม่เห็น โดยเชื่อในอำนาจของผีหรือเทพเจ้า และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในภายใต้อิทธิพลที่อาจจะส่งผลดีและร้ายต่อมนุษย์เอง 2) ที่พึ่งพาทางจิตใจ เมื่อการหวาดหวั่นต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ มนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาหนทางอันเป็นที่พึ่งพาทางด้านจิตใจ เช่น การนับถือเทพเจ้า ภูต ผี ปีศาจ ฯลฯ ซึ่งการท่าย่นต์เทียนเพื่อใช้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และส่งผลให้ชีวิตประสบความสุข ปราศจากความทุกข์ และเป็นกุศโลบายการส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ได้แก่

1. ความเชื่อ ในวัฒนธรรมล้านนาเป็นธรรมเนียมนิยมจุดเทียนบูชาหรือย่นต์เทียนที่ยึดถือและสืบธรรมเนียมปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

2. หลักธรรมทางศาสนา โดยการแบ่งเป็นมฆะเขมณธรรมเทศนา ซึ่งเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ตามความจริงของธรรมชาติ และมฆะนิมิตปฏิบัติ หลักการครองชีวิตและการปฏิบัติ บนพื้นฐานศีลธรรม คุณธรรม มโนธรรม

3. ข้อปฏิบัติผู้ทำ/ผู้บูชา โดยเฉพาะการปฏิบัติที่จะต้องยึดหลักธรรมเนียมการปฏิบัติที่ถูกต้องตามคลองธรรม ไม่ผิดจารีต ประเพณีและศีลธรรมที่บูรพาจารย์ได้ยึดถือปฏิบัติอย่างยาวนาน

4. วัฒนธรรมท้องถิ่น เชื่อว่าการจุดย่นต์เทียนเป็นอัตลักษณ์ของชาวล้านนา เป็นการบูชาพระธรรมและพระวินัยที่ผ่านพิธีกรรมจากอาจารย์วัด (ปูจาน) หรือพระสงฆ์ที่ได้ลงอักขระศาสตร์ยันต์ไว้แล้ว เพื่อช่วยให้พ้นเคราะห์ มีโชคดีและมีอายุยืนยาว เสริมดวงเวลาดวงตก เสริมทรัพย์ หายโรคภัยอาธิหรือพ้นจากการต้องโทษที่เขาปองร้ายต่าง ๆ

นอกจากนั้น ความเป็นอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าและโดดเด่นทางด้านจารีต ประเพณี และวัฒนธรรมในล้านนาจะต้องมีการสืบสานคติ ความเชื่อเกี่ยวกับย่นต์เทียน (โปงเตียน) โดยควรมีแนวทางในการปฏิบัติ

ดังนี้ 1) การถ่ายทอดความรู้ ยันต์เขียนถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยในการอบรม ชัดเจนจิตใจให้แก่ พุทธศาสนิกชนให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา และเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างวัดและชุมชน ควรมีการ ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับยันต์เขียนให้แก่ชุมชนเพื่อเป็นการป้องกันมิให้เกิดการสูญหายไปในวันธรรม ล้านนา และยังคงรักษาอัตลักษณ์แห่งล้านนาสืบต่อไป 2) กิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ การอนุรักษ์และส่งเสริม คุณค่ายันต์เขียนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือช่วยเหลือทางด้านจิตวิญญาณ การให้กำลังใจ ส่งเสริมให้มนุษย์ตั้งตน ในคุณธรรมจริยธรรม รู้จักการขัดเกลาคิดใจให้บริสุทธิ์ ผ่องใส เต็มเปี่ยมด้วยความดีงาม มีเมตตาจิต และ การเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน โดยจะต้องมีรูปแบบการจัดกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ให้มีการใช้ยันต์เขียนใน พิธีกรรมต่าง ๆ 3) แหล่งเรียนรู้ชุมชน การจัดศูนย์การเรียนรู้ในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการให้เป็นรูปธรรม รวมถึงการขับเคลื่อนให้เป็นกลุ่ม/ ภาควิชาที่มีความรู้ เพื่อเป็นการสืบสานและอนุรักษ์การยันต์เขียนให้อยู่ในสังคมล้านนาต่อไป

ข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คติ ความเชื่อและการสืบสานยันต์เขียน (โปงเตียน) ในล้านนา” ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์การเขียนยันต์เขียน ขั้นตอน คุณค่าและการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นจากพระสงฆ์ หรือผู้ทรงความรู้เกี่ยวกับยันต์เขียนที่เกิดจากคติและความเชื่อในท้องถิ่น แต่เนื่องด้วยมีปัจจัยหลายอย่างที่ ควรจะศึกษาและนำเสนอ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 ส่งเสริมศูนย์การเรียนรู้ยันต์เขียนในล้านนาหรือชุมชน เพื่อเป็นการสืบสานเกี่ยวกับ ความรู้ หลักคำสอน แนวปฏิบัติ และข้อห้ามสำหรับผู้ที่มีความสนใจ ซึ่งจะทำให้ยันต์เขียนได้มีมนต์เสน่ห์ และความซึ้งตามหลักความเชื่อในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

1.2 ควรจัดตั้งกลุ่มเรียนรู้ยันต์เขียนในระดับท้องถิ่น เช่น ระดับตำบล ระดับอำเภอ และ จังหวัด เพื่อเป็นการรวบรวมยันต์เขียน ความเชื่อ รูปแบบ และกระบวนการต่าง ๆ ตลอดจนสัณฐานวิทยาที่ สอดแทรกในเรือนเขียนหรือยันต์ เพื่อให้ชุมชนและอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาความเป็นมา สรรพคุณ และ ความเชื่อในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

1.3 ควรมีรูปแบบหรือกิจกรรมในการส่งเสริมในท้องถิ่น เพื่อเป็นการอนุรักษ์ยันต์เขียน เหมือนเทศกาลต่าง ๆ ในล้านนา อาทิเช่น การแห่ไม้ค้ำศรี การจัดกิจกรรมที่สามารถนำยันต์เขียนมาเป็น รูปแบบและเชิดชูยันต์เขียนของล้านนาให้แก่สาธารณชนได้รับรู้รับทราบต่อไป

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมและฟื้นฟูความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับยันต์เขียนในชุมชน เพื่อสร้างอัต ลักษณ์อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมล้านนาที่อาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วยการผลักดันให้ เกิดกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งตามคติความเชื่อยันต์เขียนที่มีคุณค่าต่อการประพฤติปฏิบัติและการ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

ชัยพร วิชชาวุธ. (2530). บทนำสู่การวิจัยการศึกษา. ใน ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และ สำลี ทองอิ้ว (บ.ก.), *การ วิจัยทางการศึกษา : หลักและวิธีการสำหรับนักวิจัย* (น. 2-5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

เทพย์ สาริกบุตร. (2533). *คัมภีร์หัวใจ 108*. กรุงเทพฯ: เสริมวิทยบรรณาการ.

- ธวัช ปุณโณทก. (2530). ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับชีวิตคนอีสานในวัฒนธรรมพื้นบ้าน. ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ* (น. 350-392). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นพคุณ ตันติกุล. (2548). *ล้านนาในมิติกาลเวลา*. กรุงเทพฯ: โนว์เลตจ์เซ็นเตอร์.
- พระประเสริฐ ชูดิษฐ์โร (สุนทรวัฒน์). (2542). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องไสยศาสตร์กับพุทธศาสตร์ตามทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระพิชญพล สุวรรณรูป (รูปทอง). *การศึกษาหลักพุทธธรรมและคุณค่าที่ปรากฏในยันต์เทียนล้านนา : กรณีศึกษาเฉพาะในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระมหาประสพคุณ จารุวาโท (รัตนยงค์). (2550). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระมหามนตรี วลุลโก (ป้อมสุข). (2542). *อิทธิพลของวัตถุมงคลที่มีต่อสังคมไทยปัจจุบัน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระอธิการบริสุทธิ์ สุทิจิตโต. (2563, 15 ตุลาคม). สัมภาษณ์โดย พระอธิการกำธร เมืองมูล [การบันทึกเสียง].เจ้าอาวาสวัดร่องเห็ด, ลำปาง.
- มณี พะยอมยงค์. (2529). *วัฒนธรรมล้านนาไทย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 8*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- รอบทิศ ไวยสุศรี. (2555). *ตอบโจทย์พระเครื่องรู้เรื่องของคลัง*. กรุงเทพฯ: เน็ตดีไซน์ พับลิชชิง.
- เสฐียรโกเศศ. (2507). *ลัทธิของเพื่อน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- อินสม ไชยชมภู. (2552). *ยันต์และคาถาของดีเมืองเหนือ*. ลำพูน: ร้านภิญโญ.
- เอมอร ชิตโตโสภณ. (2533). *ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนา กับวรรณกรรมประจำชาติ*. เชียงใหม่: จิมมีปริ้นท์ซ็อฟ.

